BANKLARDAGI MUAMMOLI QARZDORLIK (NPL) VA UNING IQTISODIYOTGA TA'SIRI

XATB Orient Finans bank Mirobod tumani filiali
Chakana operasiyalar bo'limi Emissiya, ekvayring va
plastik kartalar operatsiyalari sektor boshlig'i o'rinbosari
Ergashev Farxod Baxtiyorovich

Annotatsiya: *Mazkur tezisda muammoli kreditlarning shakllanish sabablari, ularni kamaytirish bo'yicha amaldagi chora-tadbirlar hamda bu jarayonning bank faoliyati samaradorligiga ta'siri tahlil qilingan. Shuningdek, NPL darajasining makroiqtisodiy barqarorlik, investitsiya muhiti va kreditlash jarayonlariga ta'siri ilmiy asosda baholangan.*

Kredit operatsiyalarini amalga oshirishda muammoli kreditlarning yuzaga kelishi, ularning buxgalteriya hisobini xalqaro standartlari talablari asosida tartibga solishni zaruriyat qilib qo'ymoqda. Ushbu zaruriyatdan kelib chiqib, tijorat banklarida kreditlar bo'yicha to'lash va ehtimoliy yo'qotishlar zahiralarini jarayolari hisobini takomillashtirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Kalit so'zlar: *bank tizimi, muammoli qarzdorlik, NPL, kredit riski, moliyaviy barqarorlik, foiz stavkalari, annuitet, differensial, avanslangan foiz.*

Kirish

Tijorat banklar tomonidan kredit berish yanada kengiyib bormoqda. Ular davr taraqqiyoti bilan shahdam qadam tashlash maqsadida hamda raqobat kurashiga bardosh bera olishda o'z hizmat turlarini ko'paytirishlari va rivojlantirishlari shart.

So'nggi yillarda O'zbekiston bank-moliya tizimida keng qamrovli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, kreditlash hajmining kengayishi

iqtisodiyotda investitsion faollikni oshirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, kredit portfeli hajmining ortishi bilan bir qatorda muammoli kreditlar (NPL –Non-Performing Loans)ulushining oshishi ham bank sektorida muhim xavf omillaridan biriga aylanmoqda.

Muammoli kredit (NPL)—bu kredit bo‘lib, unda qarzdor belgilangan muddat ichida, odatda 90 kun yoki undan ko‘proq vaqt davomida kerakli to‘lovlarni amalga oshira olmaydi. NPLlar banklar va moliyaviy tashkilotlar uchun jiddiy muammo bo‘lib, ular katta moliyaviy yo‘qotishlarga olib kelishi va moliya tizimining umumiy barqarorligiga ta'sir ko‘rsatishi mumkin.

Muammoli kreditlar sonining ko‘payishi quyidagi oqibatlarga olib kelishi mumkin:tijorat banklarining likvidligi va rentabelligi pasayadi,iqtisodiyotga kredit qo‘yilmalari hajmi qisqaradi,bank tizimiga bo‘lgan ishonch susayadi,davlatning moliya bozoriga aralashuvi kuchayadi.O‘zbekiston sharoitida mazkur masalaning dolzarbligi quyidagi omillar bilan izohlanadi:

1.Iqtisodiyotning kreditlarga bo‘lgan talabining ortib borishi.

2.Davlat ulushi mavjud banklarda muammoli kreditlar darajasining yuqoriligi.

3.Banklarning risk-menejment va monitoring tizimlarining to‘liq shakllanmaganligi

4.Muammoli aktivlarni boshqarish bo‘yicha huquqiy mexanizmlarning yetarlicha samarali ishlamasligi.

5.Kreditlar hajmining oshishi bilan birga ularning sifatini ta’minlash zaruriyati.Shunday qilib, tijorat banklarining muammoli kreditlar bilan ishlash tizimini takomillashtirish bugungi kunda nafaqat bank sektorining, balki butun iqtisodiyot barqarorligi va rivojlanishi uchun dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Mavzuning dolzarbligi

Respublikamiz bank amaliyotida so‘nggi yillarda berilayotgan kreditlar dinamikasi va ularni qaytarishda yuzaga kelayotgan qarzdorlik muammosi, uni yuzaga keltirayotgan omillar hamda yuzaga kelgan qarzdorlik bo‘yicha tijorat banklarida shakllantirilayotgan zahiralar holati haqida biroz to‘xtalib o‘tish lozim. So‘nggi yillarda kreditning iqtisodiyotdagi o‘rni va roligina emas, balki kredit munosabatlarini tashkil etish jarayoni ham sifat jihatidan ancha o‘zgardi.

Mummoli kreditlar “qoniqarsiz”, “shubxali”, “umidsiz” kreditlar sifatida tasniflanadi. Mummoli kreditning vujuda kelishiga asosiy asbab deb, biznes reja ko’rsatkichlarini o’z vaqtida bajarilmasligini asos qilishimiz mumkin.Chunki bugungi kunda tadbirkorlar tomonidan biznes reja tahlilida faqatgina yuqori natijalar qayd etiladi vaholanki loyihani amalga oshirish jarayonida ko’zda tutilmagan xarajatlar ham vujudga kelib bu kredit qaytarish jarayonini kechikishiga olib keladi. Muammoli kreditlarning vujudga kelishidan tijorat banklari doimiy ravishda xavotirda bo’lishi lozim, chunki muammoli kreditlarning vujudga kelishi tijorat banki uchun zarar hisoblanadi. Shuning hisobiga tijorat banklarida “umidsiz” deb hisoblangan ya’ni to’lov jarayoni 180 kundan kechikkan holatlarda ushbu kredit xatarli hisoblanadi. Ko’p holatlarda muammoli kreditlar, kredit hujjatlarining yuzagi tuzilishi, aniq maqsadda olingan kreditlarning talon-taroj qilinishi, haqiqatda amalga oshirilgan tadbirkorlikning bozor qiymati tushib ketishi, tabiiy ofatlar sababli vujudga keladi deb hisoblaymiz. Kreditlash jarayonini qonuniy amalga oshirilganida, kredit ta’minot likvidliligi tasdiqlangan holatlarda kreditning muammoli vaziyatga kelishi qiyin vaziyat hisoblanadi, chunki bu holatda korxona yoki jismoniy shaxslar garovni yo’qotishni ya’ni qimmat mulkini past narxga yutqazib qo’yishni xoxlamaydi, bu holatlarda tadbirkor hamda jismoniy shaxlarning amalga oshirgan loyihasi o’zini oqlamagani hisoblanadi, ammo har bir tadbirkor hamda jismoniy shaxslar qanday qilib bo’lsa ham ushbu muammoni hal qilish yo’lini o’rganadi.

NPL darajasi banklarning foyda marjasiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Qarzlar o‘z vaqtida qaytmagan hollarda banklar daromadning bir qismini ehtimoliy yo‘qotishlarni qoplash uchun rezerv sifatida ajratishga majbur bo‘ladi. Bu esa sof foyda hajmining kamayishiga, dividend to‘lovlarining qisqarishiga va aksiyadorlar daromadining pasayishiga olib keladi. Shuningdek, bu holat banklarning kapital yetarliligi ko‘rsatkichini ham pasaytiradi. Makroiqtisodiy nuqtai nazardan, muammoli qarzdorlikning o‘sishi iqtisodiy tizimning umumiy barqarorligiga tahdid soladi. NPLning yuqori darajasi kreditlash faoliyatining qisqarishiga, ishlab chiqarish hajmlarining kamayishiga va iqtisodiy o‘sish sur’atlarining pasayishiga sabab bo‘ladi. Shuningdek, muammoli qarzdorlikning ko‘payishi bank sektoriga bo‘lgan ishonchni pasaytiradi, bu esa moliya bozorlarida beqarorlik keltirib chiqarishi mumkin. Muammoli qarzdorlikning o‘sishi iqtisodiyotdagi pul oqimlarining sekinlashishiga olib keladi, chunki bank tizimida muzlab qolgan mablag‘lar yangi kreditlarga yo‘naltirilmaydi. Bu esa real sektor korxonalarining aylanma kapital bilan ta’minlanishida uzilishlar yuzaga keltiradi, ishlab chiqarish hajmi qisqaradi va natijada iqtisodiy o‘sish sur’atlari pasayadi. Shu bilan birga, muammoli kreditlarning ortishi inflyatsiya bosimini kuchaytiradi, chunki iqtisodiy tizimdagi moliyaviy muvozanat buziladi. NPLning yuqori darajasi moliya sektorida ishonch muhitini susaytiradi. Investorlar bunday sharoitda risk yuqori deb hisoblab, kapital kiritishdan tiyiladilar yoki foydani boshqa, xavfsizroq bozorlarga yo‘naltiradilar. Natijada, investitsion muhit sovuqlashadi, yangi ishlab chiqarish loyihalariga mablag‘ jalb qilish qiyinlashadi va tashqi iqtisodiy hamkorlik faolligi pasayadi. Shu sababli, muammoli qarzdorlik nafaqat banklarning ichki muammosi, balki butun iqtisodiyotning sog‘lom ishlashiga ta’sir etuvchi tizimli omil sifatida qaraladi.

XULOSA

Muammoli kreditlar darajasi bank moliyaviy barqarorligiga kuchli va bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu ta’sir kapital yetarliligi, rentabellik va

likvidlik ko‘rsatkichlari orqali namoyon bo‘ladi. Muammoli kreditlar ulushining oshishi barqarorlikni zaiflashtiradi. Shu bois kredit risklarini samarali boshqarish banklar uchun ustuvor vazifa bo‘lib qolmoqda. Muammoli kreditlarni kamaytirish bank tizimi barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Bu esa iqtisodiy rivojlanish uchun muhim moliyaviy asos yaratadi. Umuman olganda, muammoli kreditlar darajasini baholash va uni moliyaviy barqarorlik bilan bog‘liq holda tahlil qilish bank faoliyatini takomillashtirishda muhim ahamiyatga ega. Banklar tomonidan puxta kredit siyosati yuritilishi va risklarni boshqarish mexanizmlarining kuchaytirilishi zarur. Bu jarayon bank tizimi barqarorligini uzoq muddatli istiqbolda ta’minlash imkonini beradi. Muammoli kreditlar darajasining pasayishi banklarning moliyaviy holatini yaxshilaydi. Natijada moliya tizimining ishonchliligi ortadi. Ushbu tezis bank moliyaviy barqarorligini ta’minlash bo‘yicha ilmiy-amaliy xulosalar chiqarishga xizmat qiladi.

Muammoli kreditlar darajasini kamaytirishda bank ichki boshqaruv tizimining roli katta. Risklarni boshqarish, ichki audit va nazorat tizimlari samarali ishlashi zarur. Bank xodimlarining malakasi kredit risklarini to‘g‘ri baholashda muhim omil hisoblanadi. Kreditlash jarayonida ehtiyotkorlik tamoyiliga amal qilish muammoli kreditlar paydo bo‘lishini cheklaydi. Bu bankning moliyaviy natijalarini yaxshilaydi. Natijada barqaror rivojlanish uchun zamin yaratiladi.

Takliflar

Muammoli qarzdorlik darajasining pasayishi mamlakatda kredit sifati yaxshilanayotganidan dalolat beradi. Bu jarayon Markaziy bank tomonidan risklarni boshqarish tizimini kuchaytirish, kredit axborot bazasini modernizatsiya qilish, bank nazoratini kuchaytirish va kredit siyosatini qayta ko‘rib chiqish natijasidir. Shu bilan birga, tijorat banklarining o‘zlari ham kredit berish tartibini qat’iylashtirib, mijozlarning to‘lov qobiliyatini aniqlashda zamonaviy tahliliy dasturlardan foydalanmoqda.

1.Imtiyozli dasturli kreditlar orqali biznesni, qarz oluvchilarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash (yaxshi kredit tarixiga ega bo‘lgan mavjud mijozlar uchun qulay shart-sharoitlardan foydalanish.

2.Kreditlarni muddatini uzaytirish, qarzlarni qayta tuzish, banklar balansidagi muammoli kreditlarni sotish, balansdan tashqari kreditlar bilan qo‘shimcha ishlash.

3.Garov baholash tizimini shaffoflashtirish.Garov qiymatini mustaqil baholovchi kompaniyalar orqali real bozor qiymatida aniqlash, garov aktivlarini tez realizatsiya qilish imkoniyatini kengaytirish muhim.

4.Kredit portfelini diversifikatsiya qilish.Banklar kredit siyosatini muvozanatli yuritib, bir tarmoqqa haddan ortiq yo‘naltirilgan qarzlar ulushini kamaytirishi, ayniqsa, kichik biznes va innovatsion loyihalarga e’tibor kuchaytirishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Abdullayeva Sh.Z. Kredit va kreditlash amaliyoti. T.: Iqtisod-moliya, 2017-y. 368 b

2. U. Azizov, T. Karaliyev, T. Boboqulov va boshqalar. “Bank ishi” darslik. T.: “Fan va texnologiya”. 2016.

3. Bektemirov A., Omonov A.A., Xaydarov Z.Sh., Niyozov Z.D. “Tijorat banklari aktiv va passivlarini boshqarish” fanidan o‘quv qo‘llanma. – Samarqand: SamISI, 2020.

4. Kulliev I.Y. O‘zbekiston Respublikasi tijorat banklarining jismoniy shaxslarni kreditlash metodologiyasini takomollashtirish. I.f.d.ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. -TMI, 2023. – 83 b.

5. Xo‘jayev, B. (2023). Bank tizimida kredit risklarini boshqarish mexanizmlari.—Toshkent: TDIU nashriyot

6.Usmonov, A. (2022). Bank aktivlari sifati va muammoli kreditlarni boshqarishning zamonaviy yondashuvlari.—“Moliyaviy tahlil” jurnali, No2.

7.IMF (International Monetary Fund). (2024). Non-performing Loans and Banking Sector Stability: Global Perspective.—Washington D.C.

8.O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. (2025). Moliyaviy sektor rivojlanishi bo‘yicha tahliliy hisobot.—Toshkent